

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT
MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE ROSMALEN

UITGAVE PROVINCIE NOORD-BRABANT

colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiters arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H. van Wanrooij-de Cort, mevr. F. Tenlima-Sellier,
Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf	4
Werkwijze en criteria	5
1. Situering der gemeente	9
2. Bodemgesteldheid	9
3. Grondgebruik	10
4. Infrastructuur	10
5. Ontwikkeling van de nederzettingen	11
6. Stedebouwkundige typologie	12
7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen	12
8. Objectgegevens	16
9. Literatuur	47
Kaart (bijlage)	

WOORD VOORAF

Dit rapport over Rosmalen maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedenbouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.

Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedenbouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:

- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedenbouw" (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedenbouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedenbouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.

Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1990 door de heer drs. A.J.C. van Leeuwen. De werkgroep "Beeldbepalende bebouwing" van de Heemkundekring Rosmalen verschaftte aanvullende gegevens.

's-Hertogenbosch, november 1990.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.

Deze gebieden zijn:

1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.

Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedenbouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.

De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.

In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.

Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.

Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedenbouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer. Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.

Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedenbouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedenbouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedenbouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.

Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.

Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedenbouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermd monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermd stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

Gemeente Rosmalen

1. Situering der gemeente.

1.1. Ligging.

De gemeente Rosmalen is gelegen ten oosten van 's-Hertogenbosch en maakt deel uit van de MIP-regio 's-Hertogenbosch. Naast de kern Rosmalen omvat de gemeente ook de kerkdorpen Hintham en Maliskamp. Tevens liggen er de buurtschappen Varkenshoek, Molenhoek, Kloosterhoek, Bruggen, Sprokkelbosch, Kruisstraat, Heeseind, Heide en Kattenbosch. De gemeentegrens heeft gedeeltelijk een natuurlijk en gedeeltelijk een kunstmatig verloop.

De westgrens met 's-Hertogenbosch doorsnijdt Hintham en volgt verder de A2. De noordgrens met 's-Hertogenbosch loopt rechtlijnig door de polder en volgt gedeeltelijk gegraven waterlopen, waaronder de Hoefgraaf. De grens met Lith volgt de Hertogswetering. De oostgrens met Nuland volgt een weg en loopt door het bosgebied ten zuidwesten van Nuland. De zuidgrens met Berlicum tenslotte volgt grotendeels de Groote Wetering. Deze grenzen zijn grotendeels die van de periode rond 1850 en van de oudere schepenbank, met uitzondering van de westgrens met 's-Hertogenbosch. De gemeente omvat 3322 ha. en telde op 1 januari 1988 26.377 inwoners.

1.2. Ontwikkeling.

Reeds in de ijzertijd heeft het grondgebied van Rosmalen bewoning gekend. Ca. 815 wordt Rosmalen in een oorkonde genoemd als 'Rosmalla'. In 1293 blijkt er sprake te zijn van een zelfstandige parochie. Na 1648 behoort Rosmalen tot het generaliteitsland Brabant. Het werd gerekend tot de Meierij van Den Bosch. De bewoners leefden eeuwenlang van de landbouw. De vele overstromingen van de Maas beperkten de bewerking van het land zeer. Ook de aanleg van de spoorlijn Den Bosch-Nijmegen in 1881 heeft hierin weinig verandering gebracht. Pas na de Tweede Wereldoorlog groeit Rosmalen uit tot een forenzendorp. Het inwonertal neemt dan sterk toe. In 1820 waren er 1613 inwoners, in 1870 2266 en in 1930 5000. In 1965 telde men al 12.180 inwoners.

2. Bodemgesteldheid.

2.1. Grondsoorten.

Rosmalen ligt op de grens tussen zand en klei. Binnen de gemeente liggen pleistocene zandgronden, die in de laatste ijstijd ontstonden, en tijdens het Weichselien door de wind tot een langgerekte zuidwest-noordoost lopende rug werden gevormd. Op deze jonge dekzanden ontstond later het oude bouwland. Ten noorden van deze dekzandrug ligt een strook van rivierafzettingen, gevormd tijdens het Sub-atlantium, na het jaar 1000 voor Christus. Deze strook bestaat uit zavelig materiaal met kommen waarin zware klei werd afgezet. Ten westen en zuiden ligt het dal van Dommel, Aa en Dieze. Hierdoor is Rosmalen als een 'dekzandbastion' aan de noord- west- en zuidzijde omsloten door lagere gronden.

2.2. Hoogte en afwatering.

De kern Rosmalen als hoger gelegen voorpost binnen lagere gronden ligt tussen de 5 en 6 meter boven N.A.P.. De gebieden in het zuiden nabij de Groote Wetering liggen op ca. 4 meter, de poldergebieden ten noorden van de zandstrook op ca. 2,5 tot 3 meter.

De gemeente watert via de Groote Wetering (verbeterd in 1846) en kleine stroompjes af op de Aa en tenslotte op de Maas. De afwatering van de noordelijke kleistrook geschiedt via een aantal gegraven sloten en de Roode en Hertogswetering. Door de slechte afvoer van Aa en Dommel en de jaarlijkse wateroverlast van de Beerse Overlaat tot 1942, waren er nogal wat problemen met de afvoer van het binnenwater. Door verbreding van de Hoefgraaf en de Hertogswetering werden deze problemen al rond de eeuwwisseling deels opgelost. De gemeente behoort tot het waterschap De Maaskant.

3. Grondgebruik.

Rosmalen is een agrarische nederzetting met akkerbodems op de hoger gelegen zandgronden. Deze werden door eeuwenlange bemesting vanuit de potstal gevormd en opgehoogd tot bolle akkers. Zij liggen in een brede zuid-oost-noord-west gerichte strook, vanaf Hintham tot Heeseind en hebben deels nog oude percelering. Aan de zuidzijde hebben zij wisselende, veelal blokvormige kavels. Aan de noordzijde lopen ze betrekkelijk steil af naar de lagere weidegronden in het noorden. Deze behoren merendeels tot de Polder van den Eigen en Empel en hebben smalle, noord-zuid gerichte percelen. Meer naar het zuiden lagen heidegronden, welke al sinds de vroege 19e eeuw werden ontgonnen en omgevormd tot bosgebieden met rechtlijnige eikenlanen, onder meer nabij Vinkeloord.

Zo zijn binnen de gemeente de volgende eenheden te onderscheiden:

- a. De kommen der kerkdorpen, recent zeer sterk uitgebreid op de oude akkerbodems.
- b. De resterende oude akkergebieden.
- c. De lage poldergebieden ten noorden van Rosmalen, Kruisstraat en Heeseind.
- d. De tot bos omgevormde voormalige heidegronden.

4. Infrastructuur.

4.1. Wegen.

Binnen de gemeente lopen talrijke landwegen. Wegens de ligging op de overgang van zand naar klei lopen deze meestal oost-west. Een der oudste is de deels over dijk en dekzandrug lopende weg van Hintham, via Kerkenhoek (Rosmalen) naar Kruisstraat. In 1822-35 werd de belangrijke verbindingsweg tussen 's-Hertogenbosch en Grave aangelegd, die met keien bestraat was. Deze maakte deel uit van de hoofdverbinding tussen Bergen op Zoom en Grave. Een tweede belangrijke verharde weg is die van Rosmalen over Berlicum en Heeswijk naar Veghel, aangelegd vanaf 1839. In tegenstelling tot de rechtlijnige en beboomde weg naar Grave, volgt deze laatste verbinding de zandruggen in het landschap langs Coudewater. De weg naar Rosmalen (Kerkenhoek) werd aan het eind van de vorige eeuw verhard. Door ontginningen na de Tweede Wereldoorlog werden vele zandwegen van een harde toplaag voorien. In de grote nieuwbouwwijken op de vroegere akkerbodems werden eveneens vele verharde ontsluitingswegen aangelegd.

4.2. Spoorwegen.

In 1881 werd de spoorlijn 's-Hertogenbosch-Nijmegen geopend, die de gemeente van oost naar west doorsnijdt. Aan deze lijn kwam een station, dat enige decennia later werd gesloten. Recent werd een nieuw station, oostelijker van het oude geopend. Binnen de gemeente werd in 1883 een tramverbinding aangelegd van Den Bosch over Berlicum, Veghel en Erp naar Helmond. Tussen 1934 en '39 is deze lijn opgeheven en opgebroken.

4.3. Waterwegen.

Voor het transport over water belangrijke waterwegen zijn binnen de gemeente niet aanwezig.

4.4. Militaire infrastructuur.

Binnen de gemeente zijn geen militaire objecten meer aanwezig.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen.

5.1. Rosmalen.

De huidige kern Rosmalen omvat een aantal voormalige buurtschappen gelegen ten noorden van de weg Den Bosch - Grave en ten zuiden van de weg van Hintham naar Kruisstraat. Het betreft Kerkenhoek, Molenhoek en Varkenshoek. Deze kernen bestonden uit enige boerderijen aan een fijnmazig patroon van landwegen. Ze ontstonden in de vroege middeleeuwen als agrarische nederzettingen op de hogere dekzandrug, grenzend aan lagere afzettingen van de Maas. De kern rondom de kerk was het belangrijkste en kende in de 19e eeuw enige niet-agrarische bebouwing in de vorm van kleine bedrijven, herbergen en enige landhuizen. De landwegen liepen hier op de zandrug globaal van oost naar west en werden in de dwarsrichting verbonden door een onregelmatig patroon van onverharde wegen met talrijke overhoeken en een bescheiden bebouwing. Van der Aa noemde in 1847 looierijen een vermicellifabriek, een brouwerij, een korenmolen en twee rosmolens. De kernen zijn na 1950 aan elkaar gegroeid door de bouw van uitgebreide woonwijken voor forensen. Hierdoor is het oorspronkelijke karakter alleen nog ter herkennen rondom de kerk, waar nog enige oudere huizen aanwezig zijn. Tevens liggen hier en daar in de nieuwbouw nog enkele eilanden met oudere bebouwing, onder meer aan de Hondenberg en Oude Baan.

5.2. Hintham

Dit kerkdorp dat in 1278 genoemd werd, is een verkeersnederzetting, die na de aanleg van de hoofdweg Bergen op Zoom-Grave uitgroeide tot een langgerekte lintbebouwing. Hier werd tol geheven. In de 14e eeuw had Hintham een kapel. In 1910 verrees de opvallende neogotische parochiekerk. Aan de zuidzijde van de hoofdweg kwamen na 1950 uitbreidingswijken tot stand. Met de sloop van enige woonhuizen en de Hervormde kerk in 1961 verloor de kern een deel van zijn karakter.

5.3. Maliskamp

Dit kerkdorp ontleent zijn naam aan een akker- en bosgebied en ontstond tussen 1920 en 1940 aan de Graafsebaan. Hier verrees in 1934-35 de parochiekerk van de H. Bernadette. De grootste uitbreiding kwam echter na 1950 tot stand.

5.4. Gehuchten

Van de in de aanhef genoemde buurtschappen zijn alleen Bruggen, Kruisstraat, Heeseind en Kloosterhoek nu nog herkenbaar. Kruisstraat had in de 16e eeuw een kapel en in de 17e eeuw een school. Bruggen, Kruisstraat en Heeseind vormen een langgerekte lint van aan een dijk gelegen en deels op huisterpen en een zandrug gebouwde boerderijen. Door de hoge ligging, de begroeiing en de relatie met de open Polder van den Eigen en Empel in het noorden, ontstaat hier een zeer karakteristiek dorpsbeeld.

Kloosterhoek is gelegen aan de Groote Wetering en bestaat uit de gebouwen van het klooster Coudewater, dat rond 1434 werd gesticht.

In 1713 werden de gebouwen openbaar verkocht. Het kloostergebouw werd landhuis. In het ruime landschapspark werd in 1870 een psychiatrische inrichting gesticht.

5.5. Verspreide bebouwing

Binnen de gemeente verspreid liggen enige boerderijen en landgoederen. De boerderijen bevinden zich vooral in de heideontginningen in het zuiden. De Duinse Hoef is een voorbeeld van een oudere "Einzelhof".

Aan de weg Den Bosch-Grave werden na de aanleg landgoederen ontgonnen. Er bestaan nog rechthoekige eikenlanen met landbouwgebieden. Op het heidegehucht Vinkeloord bevindt zich een vernieuwde hereboerderij. Op het landgoed Mariaoord vinden we enkele kloostergebouwen. Ten noorden van Rosmalen ligt de Annenborg, restant van een klooster.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1. Typologie

De gemeente bestaat uit een groot aantal kerkdorpen en buurtschappen welke tot ca. 1940 langs bestaande lineaire patronen verdicht zijn. Pas na 1950 zijn de gebieden binnen deze wegen bebouwd.

6.2. Gebieden van bijzondere stedebouwkundige betekenis

Binnen de gemeente zijn geen gebieden van bijzondere stedebouwkundige betekenis aanwezig.

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en typen

7.1. Woonhuizen

Binnen de gemeente Rosmalen treffen we geen woonhuizen aan die ouder zijn dan het midden van de 19e eeuw. Toen verreesen vooral nabij de kerk en ook wel in het bosgebied enige blokvormige landhuizen in ruime tuinen. Voorbeelden hiervan zijn onder meer Sparrenburg, Sparrenburgstraat 5, een eenvoudig tweelaags pand en Dorpsstraat 66, een iets rijker gedetailleerd pand. Ook De Driesprong 11 behoort tot deze categorie. Met Stationsstraat 2 heeft het een rijke eclectische decoratie gemeen, bestaande uit omlijste ramen, verkropte kroonlijsten en pilasters met cassetteversieringen in stuc. Al deze panden dateren uit de tweede helft van de vorige eeuw. Hintham 152, Zuiderbosch, heeft een open gietijzeren portiek. Graafsebaan 166 is een landhuis uit ca. 1920-30 met schilderachtige compositie en kruisramen met onderluiken.

Graafsebaan 133, Vinkeloord, houdt het midden tussen een landhuis en een hereboerderij, is ontworpen door Anton Pieck en gebouwd in 1958.

Iets eenvoudiger zijn de eenlaags landhuizen Dorpsstraat 83 en 91 uit de jaren 1880-90. Hintham 32 is een een- en tweelaagse villa in ch aletstijl uit 1882. Weidestraat 1 dateert uit 1924 en heeft enige traditionele en renaissancistische elementen. Aan Weidestraat, Hintham en Dorpsstraat treffen we ook enige villa's aan uit ca. 1920-30. Deze hebben in het algemeen zadel- of schilddaken en bakstenen siermotieven in Art Deco-trant. Voorbeelden zijn Dorpsstraat 69, Hintham 13, 109, 121 en 123, Weidestraat 4, 6 en 30 en Heer en Beekstraat 45. Een traditionalistische Delftse School-villa is Hintham 17-19, Annastate uit ca. 1950. Weidestraat 19 is een dergelijk huis naar ontwerp van H.W. Valk.

Van Meeuwenstraat 12 behoort tot een groep kleinere woonhuizen. Het laat 19e eeuwse pand ligt in een grote tuin met oudere bomen.

Rond 1920-30 worden in Rosmalen en Hintham rijtjeswoningen gebouwd met doorlopende zadel- en mansardedaken, erkers en baksteenornament. Voorbeelden zijn Dorpsstraat 101-107, Hintham 82-92 en de hoekpanden nabij de Schoolstraat. Wat eenvoudiger zijn de dienstwoningen van de zwakzinnigeninrichting Coudewater, Peter de Gorterstraat 3-9, de woningen Heer en Beekstraat 10-12 en de panden Hintham 36-40.

Kort voor en na de Tweede Wereldoorlog krijgen dergelijke complexen een traditioneler uiterlijk. Opvallend zijn de panden aan de Dorpsstraat met de in- en uitgezwenkte gevel op no. 47, Torenstraat 2 met eenzelfde gevel en de panden Graafsebaan 63-65 en Deken Fritsenstraat 21-27. Uiterst eenvoudig zijn de volkswoningen aan de Maliskampsestraat en de Oude Baan 32-34. Omvangrijker complexen vinden we aan de Burg. Nieuwenhuyzenstraat en de Juliana-, Wilhelmina- en Bernhardstraat. Zeer opvallend en zeldzaam is een noodwoning uit de Tweede Wereldoorlog aan de Kerkdijk 2.

Een opvallende groep woningen bevindt zich nabij het zwakzinnigengesticht Coudewater. Hier treffen we behalve de onder 7.9. nader te noemen paviljoens een directeurswoning uit 1882 aan de Berlicumseweg 10. Deze heeft elementen van de Châletstijl. Op no. 9-11 treffen we twee laat-19e eeuwse woningen voor de huismeester en op no. 13 een eenvoudig voormalig café, voor bezoekers van de inrichting.

7.2. Boerderijen

In de gemeenten kunnen enige boerderijen nog ouder zijn dan de vorige eeuw. Het betreft o.a. de sterk gewijzigde boerderij Sprokkelboschstraat 4 uit de 18e eeuw en de uiterst gave "Einzelhof" Vliertwijksestraat 63, de "Duinse Hoef" die tot de 17e eeuw kan teruggaan. Beide zijn kortgevelboerderijen. Uit de vroege 19e eeuw dateren de kortgevels Waterleidingsstraat 8 en Heeseind 1.

Heeseind 22 is een T-boerderij met woonhuis en ingezwakte gevel. Ook dit op een terp gelegen, markante geheel zal ouder zijn dan de 19e eeuw.

Andere gave kortgevels zijn Heeseind 33 uit de tweede helft van de vorige eeuw en Kruisstraat 64 uit 1864. Ook deze boerderij ligt weer markant op een terp.

Zeer uitzonderlijk voor de omgeving is de hoekgevelboerderij Oude Baan Oost 178. Deze boerderij uit de 17e eeuw is in 1844 sterk verbouwd en staat helaas sinds vele jaren leeg.

De vroeg 19e eeuwse boerderij-herberg Hintham 102 is sterk gerestaureerd.

Uit de late 19e eeuw dateert een aantal langgevelboerderijen.

Kruisstraat 42 heeft een gevelsteen uit 1791 maar werd in 1896 ingrijpend vernieuwd. Heeseind 11 is een boerderij met korfbogig getoogde deeldeuren. De stalindeling is na 1945 geheel gewijzigd. Maliskampsestraat 84 bestaat uit een woonstalhuis met vrijstaande schuur en heeft de voor de late 19e eeuw zo typerende gesneden windveren. Het landarbeiderswoninkje Peter de Gorterstraat 2A is gaaf gebleven, al werd het bedrijfsgedeelte verbouwd tot woonruimte.

Een opvallend verschijnsel zijn de deels nog goed bewaarde keuterijtjes aan de Hondenberg 3 en 9 en Oude Baan 31. Het betreft merkwaardigerwijs een kruk-, T- en kortgevelboerderijtje.

Kort voor de Tweede Wereldoorlog verzezen enkele voor die tijd aan de nieuwste eisen aangepaste modelboerderijen: bij het gesticht Coudewater hoort de in 1926 gebouwde boerderij Peter de Gorterstraat 9A-11; Kruisstraat 39 heeft een villa-achtig woonhuis en verzorgd gedetailleerde schuren.

Als gevolg van oorlogsschade in 1944 werden relatief veel boerderijen herbouwd in de traditionalistische trant van de wederopbouw. Het betreft veelal lang- en kortgevels met wolf- en zadeldaken. Ze hebben zesruits schuiframen, de stalgedeelten hebben grupstallen en betonnen stalramen. Wel treffen we nog vaak de dubbele deeldeuren aan. Voorbeelden zijn Heeseind 5 en 35. Kruisstraat 60 en Striensestraat 27. Kleine keuterijen zijn Kruisstraat 12 en Oude Baan Oost 168 en 176. Door leegstand bleef Maliskampsestraat 88 gaaf bewaard.

7.3. Industriële gebouwen

Van de door Van der Aa vermelde bedrijven zijn amper relictten over gebleven. Aan de Molenstraat 17 staat de uit 1732 daterende standerdmolen. Aan de Stationsstraat 4 treffen we het later verhoogde station. Erbij een ijzeren gebouwtje dat pompapparatuur bevat. Kerkstraat 9 is het pakhuis van de boerenbond.

7.4. Openbare gebouwen

In de kerkdorpen treffen we nog een viertal schoolgebouwen aan. De school met onderwijzerswoning Kruisstraat 29-31 is in oorsprong zeer oud maar dateert in de huidige vorm uit de 19e eeuw. Hintham 25 is de voormalige Sint-Annaschool uit 1920-30. Uit dezelfde tijd dateert Schoolstraat 3. Van Meeuwenstraat 14 is naoorlogs. Door hun laag aanzettende zadel- en schilddaken en de samengestelde roederamen ademen deze bouwwerken een landelijke sfeer.

7.5. Kerkelijke gebouwen

Rosmalen bezit nog de laatgotische, in 1911 uitgebreide parochiekerk. Eromheen ligt een kerkhof met enige graftekens uit de 19e eeuw. De vroegere pastorie ten zuiden van de kerk is een blokvormig herenhuis met grote tuin en twee oude beuken.

Hintham bezit een naar voorbeeld van Viollet-le-Duc uitgevoerde neogotische kerk met pastorie, naar ontwerp van W. van Aalst. Erachter aan de C. Kannemansstraat het kerkhof met een gietijzeren grafkruis.

Hintham 14A-16 is het voormalige Sint Jozefgesticht uit ca. 1880 met enige electische elementen.

Aan de Graafsebaan 103 liggen pastorie, kerk en kerkhof van het kerkdorp Maliskamp. De gebouwen werden ontworpen door de Tilburger J. van der Valk en niet voltooid. De toren is nooit gebouwd.

Aan Graafsebaan 172 het uit 1932 daterende klooster van de paters van de H.H. Harten, een eenvoudige baksteenbouw met een torenachtig uitgebouwd trappehuis. Op no. 164 het eenvoudige klooster Mariaoord in Bossche Schooltrant uit ca. 1960. Mozartlaan 1 is de door N. van der Laan in 1972 gebouwde Laurentiuskerk. Aan de Peter de Gorterstraat ligt de begraafplaats van het gesticht Coudewater met graven van broeders, zusters en notabelen. Hier valt het graf van Dr. L. Pompe, de oprichter van de inrichting op.

7.6. Kastelen en buitenhuizen

Afgezien van enige bescheiden villa's en hereboerderijen, die boven reeds genoemd werden, zijn binnen de gemeente geen kastelen en buitenhuizen aanwezig. De buitenplaats Coudewater wordt als zwakzinnigeninrichting behandeld onder 7.9.

7.7. Infrastructurele en waterstaatswerken

Binnen de gemeente worden dergelijke objecten niet aangetroffen.

7.8. Artefacten

Aan de Grintweg een kruis als bevrijdingsmonument. Aan de Schoolstraat het in 1970 door F. van de Burgt vervaardigde oorlogsmonument, een kolom met opschrift. Bij Vliertwijksestraat 45 twee natuurstenen zuilbasementen mogelijk ouder dan de 19e eeuw. Bij Graafsebaan 172 enige sculptuurfragmenten, waaronder een borstbeeld uit de 18e eeuw, vermoedelijk relictten van het vroegere landgoed.

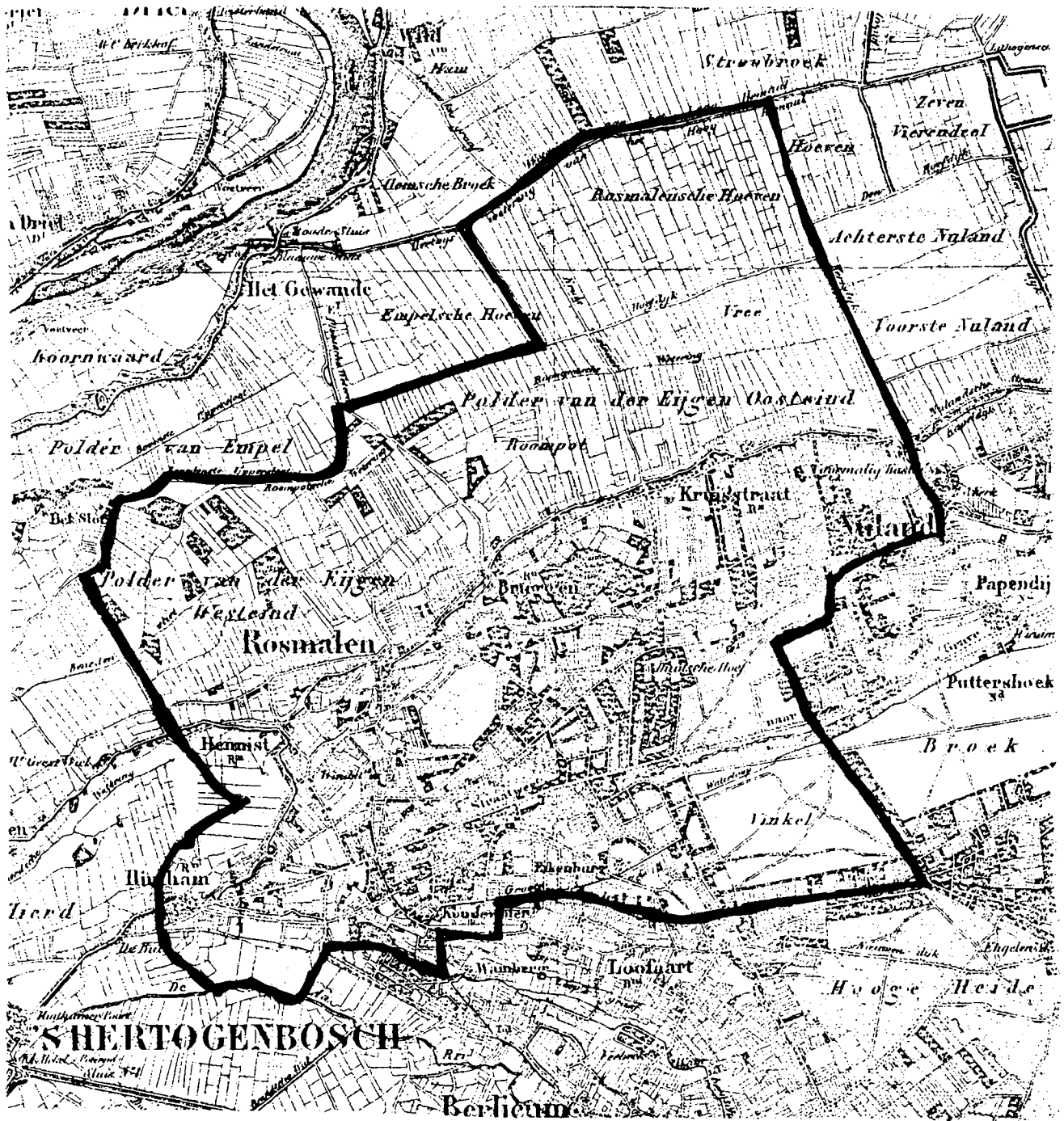
7.9. Overige gebouwen

Het klooster en landgoed Coudewater werd in 1870 zwakzinnigeninrichting. Het landhuis, onderdeel van het klooster, kan teruggaan tot de 16e eeuw en heeft een 19e eeuwse uiterlijk met stucdecoraties. Het fungeert nu als ontvangst- en kantoorruimte. De zijvleugels dateren uit ca. 1870. Geheel volgens de opvatting dat zwakzinnigen het best konden genezen in een landelijke omgeving, liggen de diverse gebouwen verspreid in een ruim, parkachtig terrein. Paviljoen Veldzicht uit ca. 1870-80 is een U-vormig geheel, in 1934 door P. Bekkers verbouwd. De Paviljoens Milla de Kampen uit 1910 en De Loofert uit 1903 ogen in hun neo-renaissance-vormen als grote villa's. Het dienstgebouw en het vroegere zusterklooster zijn van de hand van P. Bekkers en mengen traditionele en zakelijke elementen. De directeurswoningen en het voormalige dokterswoonhuis, Berlicumseweg 10 zijn behandeld onder 7.1. Berlicumseweg 4 is het artsenhuis uit 1874. Op het terrein een brug met ijzeren hek.

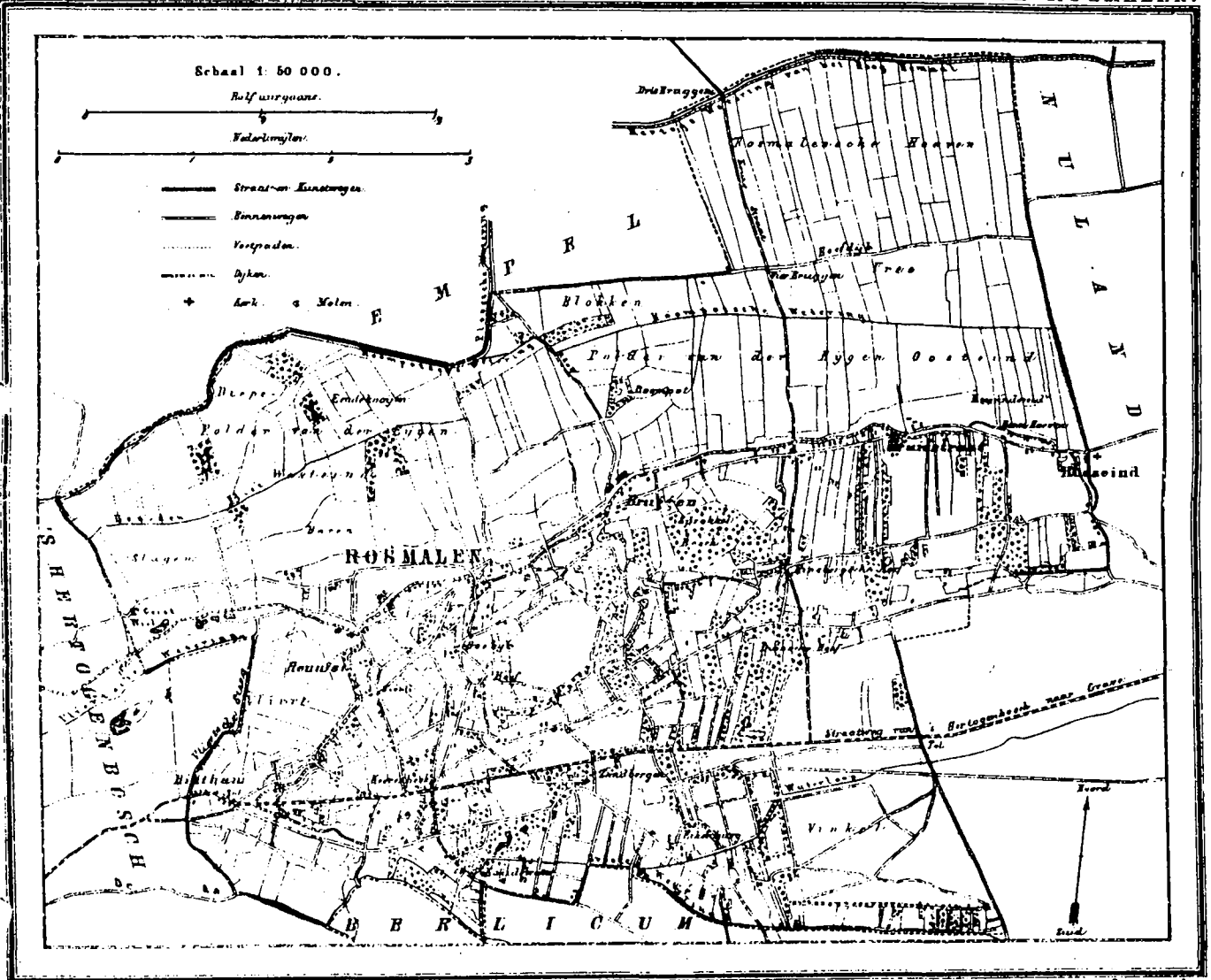
7.10. Groenelementen

Rosmalen draagt wegens het vele groen een landelijk karakter. Sommige boerderijen hebben een gave erfbeplanting. Voorbeelden zijn onder meer Vliertwijksestraat 63 en Waterleidingstraat 8. Coudewater bezit veel oudere bomen, waaronder linden, platanen, eiken en beuken. De villa's aan de Dorpsstraat hebben ruime, landschappelijk aangelegde tuinen. Een goed voorbeeld is no. 99, Huize Vijverberg. De Stationsstraat is een laan met oudere beuken. Aan de Graafsebaan vinden we landgoederen met oude boombeplantingen in de vorm van eiken- en beukenlanen, onder meer bij het klooster op no. 172.

De 19e eeuwse ontginningen ten zuiden van de Graafsebaan hebben ook oudere laanbeplanting. Dit geldt in het bijzonder voor de drie rijen verspringende en gesnoeide beuken aan de Weteringstraat en de eikenlanen nabij de Veedijk. Bijzonder is ook het kleinschalige landschap met hakhoutwallen nabij Oude Baan Oost.

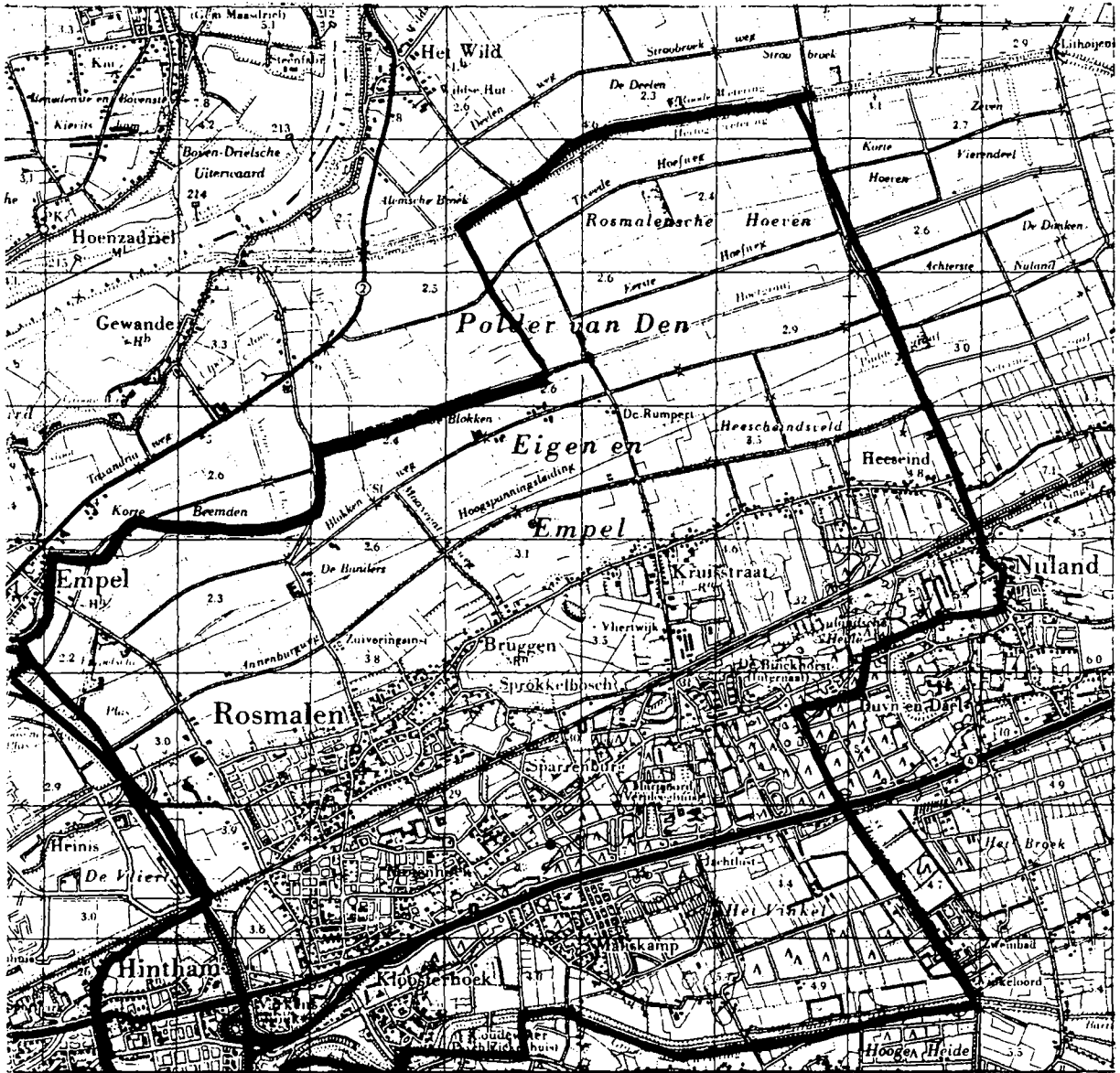


Rosmalen 1851.
Topografische kaart, schaal 1:50.000



Rosmalen 1867.

J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie Noord-Brabant naar officieele bronnen bewerkt, Leenwarden 1865.



Rosmalen huidige toestand
Grote topografische atlas van Nederland, deel 4, Groningen
1987, schaal 1:50.000

8. Objectgegevens.

Augustinessenborch

Kloosterheuvel Kloosterheuvel

Oude lindeboom, ca. 450 cm. omtrek, op de heuvel. Op terp, restant van klooster "De Annenborch" van 1505. Van historische waarde. Beeldbepalend. Rijksmonument.

Bayensstraat, H.

3

School School

De Graaf, P.(?)

Ca. 1955

Bossche School

Baksteen, sierelementen deels in beton. Brede ijzeren klasramen. Zadeldaken. Verbeterde Hollandse pan. Rondboogingang. L-vormig complex. Klokkegevel boven ingang. Van architectuurhistorisch belang.

(foto 1)

Beekstraat, Heer en

10;12

Woonhuizen Woonhuizen

Ca. 1920

Baksteen, betonlateien. Meerdelige ramen. Rondboogportiek. Afgeplat schilddak. Kroonlijst met gepleisterde velden. Dakkapellen. Muldenpannen. Plaatselijk zeldzaam woningtype, van sociaalhistorisch belang.

(foto 2)

21

Boerderij Boerderij

Ca. 1950

Traditionalisme

Baksteen. Roederamen met luiken. Betonnen stalramen. Wolfsdak. Muldenpan. Schuurtje, zadeldak, verbeterde Hollandse pan. Ligusterhaag, kastanje. Mariabeeldje in nis. Als windvaan reclame van P. Sluis'diervoerders op schuur. Straatbeeldbepalend. Gave wederopbouwboerderij.

(foto 3)

37

Woonhuis Woonhuis

Ca. 1920-1930

Baksteen. Sierelementen rond portiek en balkon. Houten meerdelige ramen met glas-in-lood. Schilddak. Geglazuurde tuile du Nord-pannen. Brede lijstgoot. Erker. Straatbeeldbepalend.

(foto 4)